

nec gratia prohibet correptionem, nec correptio negat gratiam : et ideo sic est præcipienda justitia ut a Deo gratia id quod præcipitur fiat, fidei oratione poscatur : et hoc utrumque ita faciendum est, ut neque justa correptio negligatur. Omnia vero hæc cum charitate fiant : quoniam charitas nec facit peccatum, et cooperit multitudinem peccatorum¹.

¹ Petr. iv, 8.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE PRÆDESTINATIONE

SANCTORUM,

AD PROSPERUM ET HILARIUM.

LIBER I¹.

In quo Prædestinationis et gratiæ veritas propugnatur contra Semipelagianos, homines videlicet a Pelagiana hæresi omnino nequaquam recedentes, dum salutis initium ac fidei ex nobis ipsis esse volunt, ut hoc tanquam merito præcedente cætera bona dono Dei consequantur. Ostendit Augustinus, donum Dei esse, non solum incrementum, sed ipsum quoque initium fidei. Hac de re se aliter sensisse aliquando, et in opusculis ante suum episcopatum scriptis errasse non diffitetur, velut in illa quam objectant, Expositione propositionum ex Epistola ad Romanos. At postea convictum se indicat hoc præcipue testimonio, Quid autem habes, quod non accepisti? quod testimonium de ipsa etiam

¹ Scriptus post Retractationum libros, anno Christi 428 aut 429.

fide accipiendum probat. Fidem inter alia numerandam esse opera, quibus Dei gratiam præveniri negat Apostolus, cum dicit: Non ex operibus. Gratia duritiam cordis auferri; et ad Christum venire omnes qui a Patre docentur ut veniant: quos autem docet, misericordia docere; et quos non docet, iudicio non docere. Locum ex ipsius Epistola cii, quæst. 2, de tempore christianæ religionis, qui a Semipelagianis allegatur, posse recte salva gratiæ ac prædestinationis doctrina explicari. Docet quid inter gratiam intersit et prædestinationem. Porro prædestinatione Deum ea præscivisse, quæ fuerat ipse facturus. Prædestinationis adversarios, qui ad incertum voluntatis Dei deduci se nolle dicuntur, miratur male se ipsos infirmitati suæ, quam firmitati promissionis Dei committere. Eisdem hac auctoritate: Si credideris, salvus eris, abuti commonstrat. Gratia ac prædestinationis veritatem relucere in parvulis qui salvantur, nullis suis meritis discreti a cæteris qui pereunt. Non enim inter eos discerni ex præscientia meritorum, quæ si diutius viverent fuerant habituri. Ab adversariis illud injuria tanquam non canonicum testimonium respui, quod in eam rem attulit: Raptus est ne malitia, etc. Præclarissimum exemplum prædestinationis et gratiæ esse ipsum Salvatorem, qui ut Salvator et Filius Dei unigenitus esset, nullis præcedentibus vel operum vel fidei meritis comparavit. Prædestinatos vocari certa quadam electorum propria vocatione, atque ante mundi constitutionem electos esse, non quia credituri præsciebantur, et futuri sancti, sed ut tales essent per ipsam electionem gratiæ: etc.

I. DIXISSE quidem Apostolum ¹ scimus in Epistola ad Philippenses: « Eadem scribere vobis, mihi quidem non » pigrum, vobis autem tutum est ². » Idem tamen scribens ad Galatas, cum se satis apud eos egisse perspiceret, quod illis per ministerium sermonis sui necessarium esse cernebat: « De cætero, inquit, laborem mihi nemo præ- » stet: » vel, sicut in plerisque codicibus legitur, « Nemo » mihi molestus sit ³. » Ego autem quamvis me moleste ferre confitear, quod divinis eloquiis quibus Dei gratia prædicatur, (quæ omnino nulla est, si secundum merita nostra datur,) tam multis manifestisque non ceditur: vestrum tamen studium fraternamque dilectionem, filii charissimi Prosper et Hilari, qua eos qui tales sunt, ita non vultis errare, ut post tot libros de hac re vel epistolas meas, adhuc me desideretis hinc scribere, tantum amo, quantum non possum dicere; et tantum me amare, quantum debeo, non audeo dicere. Quapropter ecce rescribo vobis, et licet jam non vobiscum, tamen etiã per vos adhuc ago, quod me satis egisse credebam.

II. Consideratis enim litteris vestris videre mihi videor eos fratres, pro quibus geritis piam curam, ne teneant poëticam sententiam, qua dictum est: Spes sibi quisque ⁴: et in illud incurrant quod non poëtica, sed prophetice dictum est: « Maledictus omnis qui spem habet in homi- » ne ⁵: » eo modo esse tractandos, quo tractavit Apostolus, quibus ait: « Etsi quid aliter sapitis, hoc quoque vobis » Deus revelabit ⁶. » Adhuc quippe in quæstione caligant de prædestinatione sanctorum: sed habent unde si quid aliter in ea sapiunt, hoc quoque illis revelet Deus, si in eo ambulent in quod pervenerunt. Propter quod Apostolus cum dixisset: « Si quid aliter sapitis, hoc quoque

¹ Vide D. Guillon, tom. xxii, pag. 231-234. — ² Philip. iii, 1. — ³ Gal. vi, 17. — ⁴ Virgil. Æneid. lib. ii. — ⁵ Jerem. xvii, 5. — ⁶ Philip. iii, 15.

» vobis Deus revelabit : verumtamen , inquit , in quod » pervenimus , in eo ambulemus ¹. » Pervenerunt autem isti fratres nostri , pro quibus sollicita est pia charitas vestra , ut credant cum Ecclesia Christi , peccato primi hominis obnoxium nasci gens hominum , nec ab isto malo nisi per justitiam secundi hominis aliquem liberari. Pervenerunt etiam , ut præveniri voluntates hominum Dei gratia fateantur , atque ad nullum opus bonum vel incipiendum vel perficiendum sibi quemquam sufficere posse consentiant. Retenta ergo ista in quæ pervenerunt , plurimum eos a Pelagianorum errore discernunt. Proinde si in eis ambulent , et orent eum qui dat intellectum , si quid de prædestinatione aliter sapiunt , ipse illis hoc quoque revelabit : tamen etiam nos impendamus eis dilectionis affectum ministeriumque sermonis , sicut donat ille quem rogavimus , ut in his litteris ea quæ illis essent apta et utilia diceremus. Unde enim scimus ne forte Deus noster id per hanc nostram velit efficere servitutem , qua eis in Christi libera charitate servimus ?

III. Prius itaque fidem qua Christiani sumus , donum Dei esse debemus ostendere : si tamen diligentius id facere possumus , quam in voluminibus tot tantisque jam fecimus. Sed nunc eis respondendum esse video , qui divina testimonia , quæ de hac re adhibuimus , ad hoc dicunt valere , ut noverimus ex nobis quidem nos habere ipsam fidem , sed incrementum ejus ex Deo : tanquam fides non ab ipso donetur nobis , sed ab ipso tantum augeatur in nobis , eo merito , quo cœpit a nobis. Non ergo receditur ab ea sententia , quam Pelagius ipse in episcopali judicio Palæstino , sicut eadem Gesta testantur ² , damnare compulsus est : « Gratiam Dei secundum merita nostra dari » ; si non pertinet ad Dei gratiam quod credere cœpimus , sed illud

¹ Philip. III, 16. — ² Vide lib. de Gestis Pelagii.

potius propter hoc nobis additur , ut plenius perfectiusque credamus : ac per hoc , initium fidei nostræ priores damus Deo , ut retribuatur nobis et supplementum ejus ; et si quid aliud fideliter poscimus.

IV. Sed contra hæc cur non potius audimus : « Quis » prior dedit ei , et retribuetur illi ? quoniam ex ipso et » per ipsum et in ipso sunt omnia ¹. » Et ipsum igitur initium fidei nostræ , ex quo , nisi ex ipso est ? Neque enim hoc excepto ex ipso sunt cætera : sed « ex ipso , et per » ipsum , et in ipso sunt omnia. » Quis autem dicat eum qui jam cœpit credere , ab illo in quem credidit nihil mereri ? Unde fit , ut jam merenti cætera dicantur addi retributione divina ; ac per hoc gratiam Dei secundum merita nostra dari : quod objectum sibi Pelagius , ne damnaretur , ipse damnavit. Quisquis igitur hanc damnabilem vult ex omni parte vitare sententiam , veraciter intelligat dictum , quod Apostolus ait : « Vobis donatum est pro Christo , » non solum ut credatis in eum , verumetiam ut patiamini » pro eo ². » Utrumque ostendit Dei donum , quia utrumque dixit esse donatum. Nec ait , ut plenius et perfectius credatis in eum : sed , « ut credatis in eum. » Nec se ipsum misericordiam consecutum dixit , ut fidelior , sed ut fidelis esset ³ : quia sciebat non se initium fidei suæ priorem dedisse Deo , et retributum sibi ab illo ejus augmentum ; sed ab eo se factum fidelem , a quo et Apostolus factus est. Nam scripta sunt etiam fidei ejus initia , suntque ecclesiastica celebri lectione notissima. Aversus quippe a fide quam vastabat , eique vehementer adversus , repente est ad illam gratia potentiore conversus ⁴ : convertente illo cui hoc ipsum facturo per Prophetam dictum est : « Tu » convertens vivificabis nos ⁵ : » ut non solum ex nolente

¹ Rom. XI, 35. — ² Philip. I, 29. — ³ I Cor. VII, 25. — ⁴ Act. IX. — ⁵ Psal. LXXXIV, 7.

fieret, volens credere; verumetiam ex persecutore persecutionem in ejus fidei, quam persequebatur, defensione pateretur. Donatum quippe illi erat a Christo, non solum ut crederet in eum, verumetiam ut pateretur pro eo.

V. Et ideo commendans istam gratiam, quæ non datur secundum aliqua merita, sed efficit omnia bona merita: « Non quia idonei sumus, inquit, cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est¹. » Attendant hic, et verba ista perpendant, qui putant ex nobis esse fidei cœptum, et ex Deo esse fidei supplementum. Quis enim non videat, prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. Quamvis enim raptim, quamvis celerrime credendi voluntatem quædam cogitationes antevolent, moxque illa ita sequatur, ut quasi conjunctissima comitetur: necesse est tamen ut omnia quæ creduntur, præveniente cogitatione credantur. Quanquam et ipsum credere, nihil aliud est, quam cum assensione cogitare. Non enim omnis qui cogitat, credit; cum ideo cogitent plerique, ne credant: sed cogitat omnis qui credit, et credendo cogitat, et cogitando credit. Quod ergo pertinet ad religionem atque pietatem, (de qua loquebatur Apostolus,) si non sumus idonei cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est; profecto non sumus idonei credere aliquid quasi ex nobismetipsis, quod sine cogitatione non possumus, sed sufficientia nostra qua credere incipiamus, ex Deo est. Quocirca sicut nemo sibi sufficit ad incipiendum vel perficiendum quodcumque opus bonum; quod jam isti fratres, sicut vestra scripta indicant, verum esse consentiunt; unde in omni opere bono et incipiendo et perficiendo sufficientia nostra ex Deo est: ita nemo sibi sufficit vel ad incipiendam vel ad perficiendam

¹ 2 Cor. iii, 5.

fidem, sed sufficientia nostra ex Deo est: quoniam fides si non cogitetur, nulla est; et non sumus idonei cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est.

VI. Cavendum est, fratres dilecti a Deo, ne homo se extollat adversus Deum, cum se dicit facere quod promissit Deus. Non ne fides gentium promissa est Abrahamæ, et « ille dans gloriam Deo, plenissime credidit, quoniam quod » promissit, potens est et facere¹? » Ipse igitur fidem gentium facit, qui potens est facere quod promissit. Porro si operatur Deus fidem nostram, miro modo agens in cordibus nostris ut credamus; numquid metuendum est, ne totum facere non possit; et ideo homo sibi primas ejus vindicat partes, ut novissimas ab illo accipere mereatur? Videte si aliud agitur isto modo, nisi ut gratia Dei secundum merita nostra detur quolibet modo, ac sic gratia jam non sit gratia. Redditur namque hoc pacto debita, non donatur gratis²: debetur enim credenti, ut a Domino ipsa fides ejus augeatur, et sit merces fidei cœptæ fides aucta: nec attenditur, cum hoc dicitur, non secundum gratiam, sed secundum debitum istam mercedem credentibus imputari. Cur autem non totum tribuatur homini, ut qui sibi potuit instituere quod non habebat, ipse quod instituit augeat, omnino non video: nisi quia resisti non potest divinis manifestissimis testimoniis, quibus et fides. unde pietatis exordium sumitur, donum Dei esse monstratur: quale est illud, quod « unicuique Deus partitus » est mensuram fidei³. » Et illud: « Pax fratribus et charitas cum fide a Deo Patre et Domino Jesu Christo⁴: » et cætera talia. Nolens ergo his tam claris testimoniis repugnare, et tamen volens a se ipso sibi esse quod credit, quasi componit homo cum Deo, ut partem fidei sibi vin-

¹ Rom. iv, 20 et 21. — ² Id. xi, 6. — ³ Id. xii, 3. — ⁴ Ephes. vi, 23.

dicet, atque illi partem relinquat: et quod est elatius, primam tollit ipse, sequentem dat illi; et in eo quod dicit esse amborum, priorem se facit, posteriorem Deum.

VII. Non sic pius atque humilis Doctor ille sapiebat: Cyprianum beatissimum loquor, qui dixit: « In nullo » gloriandum, quando nostrum nihil sit¹. » Quod ut ostenderet, adhibuit Apostolum testem dicentem: « Quid » autem habes quod non accepisti? Si autem et accepisti, » quid gloriaris quasi non acceperis²? » Quo præcipue testimonio etiam ipse convictus sum, cum similiter errarem, putans fidem qua in Deum credimus, non esse donum Dei, sed a nobis esse in nobis, et per illam nos impetrare Dei dona quibus temperanter et juste et pie vivamus in hoc sæculo. Neque enim fidem putabam Dei gratia præveniri, ut per illam nobis daretur quod posceremus utiliter; nisi quia credere non possumus, si non præcederet præconium veritatis: ut autem prædicato nobis Evangelio consentiremus, nostrum esse proprium, et nobis ex nobis esse arbitraber. Quem meum errorem nonnulla opuscula mea satis indicant, ante episcopatum meum scripta. In quibus est illud quod commemorastis in litteris vestris³, ubi est expositio quarumdam propositionum ex Epistola quæ est ad Romanos. Denique cum mea cuncta opuscula retractarem, eamque retractationem stylo prosequerer, cujus operis jam duos absolveram libros, antequam scripta vestra prolixiora sumpsissem, cum ad hunc librum retractandum in primo volumine pervenissem⁴, sic inde locutus sum. « Item disputans, inquam, quid elegerit Deus in nondum nato, cui dixit servituum esse majorem; et quid in eodem majore similiter nondum nato reprobaverit: de quibus propter hoc commemoratur, quamvis longe postea

¹ Cyprian. lib. in ad Quirinum. — ² 1 Cor. iv, 7. — ³ Epist. Hilarii, n. 3. — ⁴ Vide *Retract.* lib. 1, cap. 23, n. 3.

prolatum, propheticum testimonium, » Jacob dilexi, » Esaü autem odio habui¹: » ad hoc perduxit ratiocinationem, ut dicerem: Non ergo elegit Deus opera cujusquam in præscientia, quæ ipse daturus est; sed fidem elegit in præscientia, ut quem sibi crediturum esse præscivit, ipsum elegerit, cui Spiritum sanctum daret, ut bona operando, etiam æternam vitam consequeretur. Nondum diligentius quæsiveram, nec adhuc inveneram, qualis sit electio gratiæ: de qua idem dicit Apostolus: « Reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ sunt². » Quæ utique non est gratia, si eam merita ulla præcedant: ne jam quod datur, non secundum gratiam, sed secundum debitum, reddatur potius meritis, quam donetur. Proinde quod continuo dixi, Dicit enim idem Apostolus: « Idem » Deus qui operatur omnia in omnibus³: » nusquam autem dictum est: Deus credit omnia in omnibus: ac deinde subjunxi: Quod ergo credimus, nostrum est; quod autem bonum operamur, illius est qui credentibus dat Spiritum sanctum: profecto non dicerem, si jam scirem etiam ipsam fidem inter Dei munera reperiri, quæ dantur in eodem Spiritu. Utrumque ergo nostrum est, propter arbitrium voluntatis: et utrumque tamen datum est per Spiritum fidei et charitatis. Neque enim sola charitas, sed, sicut scriptum est: Charitas cum fide a Deo » Patre et Domino Jesu Christo⁴. » Et quod paulo post dixi: Nostrum enim credere et velle; illius autem, dare credentibus et volentibus facultatem bene operandi per Spiritum sanctum, per quem charitas diffunditur in cordibus nostris: verum est quidem; sed eadem regula, et utrumque ipsius est, quia ipse præparat voluntatem⁵; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis.

¹ Malach. 1, 2. — ² Rom. xi, 5. — ³ 1 Cor. xii, 6. — ⁴ Ephes. vi, 23. — ⁵ Prov. viii, juxta LXX.

Ac per hoc quod etiam postea dixi : Quia neque velle possumus, nisi vocemur : et cum post vocationem voluerimus, non sufficit voluntas nostra, et cursus noster, nisi Deus et vires currentibus præbeat, et perducatur quo vocat : ac deinde subjunxi : Manifestum est ergo, non volentis neque currentis, sed miserentis Dei esse quod bene operamur : omnino verissimum est. Sed parum de ipsa vocatione disserui, quæ fit secundum propositum Dei : non enim omnium qui vocantur talis est, sed tantum electorum. Itaque quod paulo post dixi : Sicut enim in his quos elegit Deus, non opera, sed fides inchoat meritum, ut per munus Dei bene operentur ; sic in his quos damnat, infidelitas et impietas inchoat poenæ meritum, ut per ipsam poenam etiam male operentur : verissime dixi, sed fidei meritum etiam ipsum esse donum Dei, nec putavi quærendum esse, nec dixi. Et alio loco : Cujus enim miseretur, inquam, facit eum bene operari ; et quem obdurat, relinquit eum ut male operetur : sed et illa misericordia præcedenti merito fidei tribuitur, et ista obduratio præcedenti iniquitati. Quod quidem verum est : sed adhuc quærendum erat, utrum et meritum fidei de misericordia Dei veniat ; id est, utrum ista misericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis est ; an etiam facta fuerit, ut fidelis esset. Legimus enim dicente Apostolo : « Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem² : » non ait, quia fidelis eram. Fideli ergo datur quidem, sed data est etiam ut esset fidelis. Rectissime itaque alio loco in eodem libro dixi : Quoniam si non ex operibus, sed misericordia Dei et vocamur ut credamus, et credentibus præstatur ut bene operemur, non est gentibus ista invidenda misericordia, quamvis minus ibi diligenter de illa, quæ per Dei propositum fit vocatione tractaverim.

¹ 1 Cor. vii, 25.

VIII. Videte certe quid tunc de fide atque operibus sentiebam, quamvis de commendanda gratia Dei laborarem : in qua sententia istos fratres nostros esse nunc video ; quia non sicut legere libros meos, ita etiam in eis curaverunt proficere mecum. Nam si curassent, invenissent istam quæstionem secundum veritatem divinarum Scripturarum solutam in primo libro duorum, quos ad beatæ memoriæ Simplicianum scripsi, episcopum Mediolanensis Ecclesiæ, sancti Ambrosii successorem, in ipso exordio episcopatus mei. Nisi forte non eos noverunt : quod si ita est, facite ut noverint. De hoc primo duorum illorum libro in secundo Retractationum primum locutus sum, qui sermo meus ita se habet : Librorum, inquam, quos elaboravi episcopus¹, primi duo sunt ad Simplicianum Ecclesiæ Mediolanensis antistitem, qui beatissimo successit Ambrosio, de diversis quæstionibus : quarum duas ex Epistola Pauli apostoli ad Romanos in primum librum contuli. Harum prior est de eo quod scriptum est : « Quid » ergo dicemus ? Lex peccatum est ? Absit² : » usque ad illud ubi ait : « Quis me liberabit de corpore mortis hujus ? » Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. » In qua illa Apostoli verba : « Lex spiritalis est, ego autem » carnalis sum³ : » et cætera, quibus caro contra spiritum configere ostenditur, eo modo exposui, tanquam homo describatur adhuc sub Lege, nondum sub gratia constitutus. Longe enim postea, etiam spiritalis hominis (et hoc probabilius) esse posse illa verba cognovi. Posterior in hoc libro quæstio est ab eo loco ubi ait : « Non solum autem, sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris » nostri⁴ : » usque ad illud ubi ait : « Nisi Dominus Sa- » baoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti esse-

¹ Vide Retract. lib. ii, cap. 1. — ² Rom. vii, 7. — ³ Ibid. 14 et 24. — ⁴ Id. ix, 10.

» mus. et sicut Gomorrha facti similes fuisset¹. » In cuius quæstionis solutione laboratum est quidem pro libero arbitrio voluntatis humanæ : sed vicit Dei gratia ; nec nisi ad illud potuit perveniri, ut liquidissima veritate dixisse intelligatur Apostolus : « Quis enim te discernit ? Quid » autem habes quod non accepisti ? Si autem et accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis ? » Quod volens etiam martyr Cyprianus ostendere, hoc totum ipso titulo definivit, dicens : « In nullo gloriandum, quando » nostrum nihil sit. » Ecce quare dixi superius, hoc apostolico præcipue testimonio etiam me ipsum fuisse convictum : cum de hac re aliter saperem ; quam mihi Deus in hac quæstione solvenda, cum ad episcopum Simplicianum. sicut dixi, scriberem, revelavit (1). Hoc igitur Apostoli testimonium, ubi ad reprimendam hominis inflationem dixit : « Quid enim habes quod non accepisti² ? » non sinit quemquam fidelium dicere : Habeo fidem quam non accepi. Reprimitur omnino his apostolicis verbis tota hujus responsionis elatio. Sed ne hoc quidem potest dici : Quamvis non habeam perfectam fidem, habeo tamen ejus initium, quo in Christum primitus credidi. Quia et hic respondetur : « Quid autem habes quod non accepisti ? » Si autem et accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis ? »

IX. Illud vero quod putant « de hac fide ideo non posse dici : « Quid enim habes quod non accepisti ; quia » in eadem natura remansit, licet vitiosa, quæ prius sana » ac perfecta donata sit³ : » nihil ad id quod volunt valere intelligitur, si cur hoc Apostolus dixerit cogitetur. Agebat enim, ne quisquam gloriaretur in homine ; quoniam dissensiones exortæ fuerant inter Corinthios Christianos, ita ut unusquisque diceret : « Ego quidem sum Pauli,

¹ Rom. ix, 29. — ² 1 Cor. iv, 7. — ³ Ibid.

» alius autem, ego Apollo ; alius vero, ego Cephæ¹ : et » inde ventum est, ut diceret : « Stulta mundi elegit Deus, » ut confundat sapientes² ; et infirma mundi elegit Deus, » ut confundat fortia ; et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt tanquam sint, » ut quæ sunt evacuet ; ut non gloriatur coram Deo omnis » caro. » Hic certe contra humanam superbiam satis clara est Apostoli intentio, ne in homine quisquam gloriatur, ac per hoc nec in se ipso. Denique cum dixisset : « Ut » non gloriatur coram Deo omnis caro : » ut ostenderet in quo debeat homo gloriari, mox addidit : « Ex ipso autem, vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis » sapientia a Deo et justitia, et sanctificatio, et redemptio : » ut quemadmodum scriptum est : Qui gloriatur, in Domino gloriatur³ : » inde pervenit ista ejus intentio, ut postea increpans dicat : « Adhuc enim carnales estis : » cum enim sint inter vos æmulatio et contentio, non ne » carnales estis, et secundum hominem ambulatis ? Cum » enim quis dicat : Ego quidem sum Pauli, alius autem, » ego Apollo ; nonne homines estis ? Quid ergo est Apollo, » quid autem Paulus ? Ministri per quos credidistis : et » unicuique sicut Dominus dedit. Ego plantavi, Apollo » rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui » plantat, est aliquid, neque qui rigat : sed qui incrementum dat Deus⁴. » Videtis-ne nihil agere Apostolum, nisi ut humilietur homo, et exaltetur Deus solus ? Quandoquidem in eis qui plantantur et rigantur, nec ipsum plantatorem et rigatorem dicit esse aliquid, sed qui incrementum dat, Deum : quamvis et hoc ipsum quod ille plantat, hic rigat, non ipsis, sed Domino tribuat, dicens : « Unicuique sicut Dominus dedit, ego plantavi, Apollo

¹ Cor. i, 12. — ² Ibid. 27. — ³ Ibid. 30, et Jerem. ix, 23. — ⁴ 1 Cor. iii, 2 et seqq.